

ДВАНАЕСТА КАЗИВАЊА
О СВЕТОЈ ГОРИ

THE HOLY MOUNTAIN
– THOUGHTS AND STUDIES
VOLUME TWELVE

ΤΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΤΩΝ ΑΦΗΓΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟ
ΑΓΙΟ ΌΡΟΣ

ДВАНАЕСТА КАЗИВАЊА

СВЕТОЈ ГОРИ

Друштво пријатеља Свете Горе Атонске
Задужбина Светог манастира Хиландара
2025

САДРЖАЈ

ПОЗДРАВНО СЛОВО	11
УВОДНА РЕЧ	13
<i>Грејам Сиик</i>	
У ЧЕМУ ЈЕ ЗНАЧАЈ СВЕТЕ ГОРЕ?	15
<i>Митрополит Григорије</i>	
ЗА ЖИВОТ СВЕТА	27
<i>Владимир Д. Џамић</i>	
ДА ЛИ СЕ КЕЛИЈА СВЕТОГ САВЕ (ЈЕРУСАЛИМСКОГ) У КАРЕЈИ МОЖЕ НАЗВАТИ ИСПОСНИЦОМ?	43
<i>Михаило Сић. Пойовић</i>	
СРПСКЕ ПЛЕМКИЊЕ И МОНАШТВО У СРЕДЊЕМ ВЕКУ: ПОРЕЂЕЊЕ ЈЕЛЕНЕ АНЖУЈСКЕ И МАРЕ БРАНКОВИЋ У ЊИХОВИМ ОДНОСИМА ПРЕМА БЕНЕДИКТИНЦИМА/ФРАЊЕВЦИМА И СВЕТОГОРСКИМ МОНАСИМА	57
<i>Бојан Мильковић</i>	
АРБАНАШКИ ПИРГ	81
<i>Милутин Тадић</i>	
АКСИЈАЛНА ОРИЈЕНТАЦИЈА СВЕТОГОРСКИХ КАТОЛИКОНА	113

ИСТРАЖИВАЧИ СВЕТЕ ГОРЕ

<p><i>Ђорђе Будало</i> НАУЧНО ПУТОВАЊЕ ДРАГУТИНА АНАСТАСИЈЕВИЋА НА СВЕТУ ГОРУ АТОНСКУ У ЗИМУ 1906/1907. ГОДИНЕ</p> <p><i>Дубравка Прерадовић</i> ГАБРИЈЕЛ МИЈЕ И ИСТРАЖИВАЊА СВЕТЕ ГОРЕ ПОД ПОКРОВИТЕЉСТВОМ ФРАНЦУСКЕ ШКОЛЕ У АТИНИ</p> <p><i>Данијела М. Милошевић</i> МАНАСТИР ХИЛАНДАР У НАУЧНИМ ИСТРАЖИВАЊИМА АРХИТЕКТЕ ПЕТРА Ј. ПОПОВИЋА</p> <p><i>Александра Илијевски</i> АЛЕКСАНДАР ДЕРОКО И СВЕТА ГОРА АТОНСКА</p> <p><i>Andrej Vuјновић</i> СВЕТОЗАР РАДОЈЧИЋ КАО ИСТРАЖИВАЧ И ПРИЛОЖНИК ХИЛАНДАРА</p> <p><i>Зоран Ракић</i> МАНАСТИР ХИЛАНДАР У НАУЧНОМ ОПУСУ СРЕТЕНА ПЕТКОВИЋА</p> <p>SUMMARIES</p> <p>ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ</p>	<p style="margin-bottom: 20px;">151</p> <p style="margin-bottom: 20px;">175</p> <p style="margin-bottom: 20px;">201</p> <p style="margin-bottom: 20px;">227</p> <p style="margin-bottom: 20px;">267</p> <p style="margin-bottom: 20px;">291</p> <p style="margin-bottom: 20px;">325</p> <p style="margin-bottom: 20px;">353</p>
---	---

CONTENTS

A WORD OF GREETING	11
INTRODUCTION	13
<i>Graham Speake</i>	
WHY DOES MOUNT ATHOS MATTER?	15
<i>Archbishop Grigorije</i>	
FOR THE LIFE OF THE WORLD	27
<i>Vladimir Džamić</i>	
CAN THE CELL OF SAINT SAVA IN KARYES BE CALLED A HERMITAGE?	43
<i>Mihailo St. Popović</i>	
SERBIAN NOBLEWOMEN AND MONKS IN THE MIDDLE AGES: A COMPARISON OF JELENA OF ANJOU'S AND MARA BRANKOVIĆ'S RELATIONS WITH THE BENEDICTINES/ FRANCISCANS AND THE MONKS OF MOUNT ATHOS	57
<i>Bojan Miljković</i>	
ALBANIAN TOWER	81
<i>Milutin Tadić</i>	
AXIAL ORIENTATION OF THE KATHOLIKON CHURCHES OF THE HOLY MOUNTAIN	113

RESEARCHERS OF MOUNT ATHOS

<i>Dorđe Bubalo</i>	
DRAGUTIN ANASTASIJEVIĆ'S SCIENTIFIC VISIT TO THE HOLY MOUNT ATHOS	
IN THE WINTER OF 1906/1907	151
<i>Dubrawka Preradović</i>	
GABRIEL MILLET AND RESEARCH ON THE HOLY MOUNTAIN UNDER THE AUSPICES	
OF THE FRENCH SCHOOL IN ATHENS	175
<i>Danijela M. Milošević</i>	
HILANDAR MONASTERY	
IN THE SCIENTIFIC RESEARCH	
OF THE ARCHITECT PETAR J. POPOVIĆ	201
<i>Aleksandra Ilijevski</i>	
ALEXANDER DEROKO	
AND THE HOLY MOUNTAIN OF ATHOS	227
<i>Andrej Vujnović</i>	
SVETOZAR RADOJČIĆ AS A RESEARCHER	
AND CONTRIBUTOR TO HILANDAR	267
<i>Zoran Rakić</i>	
HILANDAR MONASTERY IN THE SCIENTIFIC	
OPUS OF SRETEN PETKOVIĆ	291
SUMMARIES IN ENGLISH	325
SUMMARIES IN GREEK	353

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	13
<i>Graham Speake</i>	
ΣΕ ΤΙ ΕΓΚΕΙΤΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ	
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ	15
<i>Αρχιεπίσκοπος Γρηγόριος</i>	
ΓΙΑ ΝΑ ΖΗΣΕΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ	27
<i>Βλαντιμίρ Τζάμιτς</i>	
ΤΟ ΚΕΛΛΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΑΒΒΑ ΣΤΙΣ ΚΑΡΥΕΣ	
ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΟΝΟΜΑΣΤΕΙ “ΗΣΥΧΑΣΤΗΡΙΟΝ” . . .	43
<i>Μιχάιλο Σ. Πόποβιτς</i>	
ΣΕΡΒΕΣ ΕΥΓΕΝΕΙΣ ΚΑΙ Ο ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ	
ΣΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ: ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕΤΑΞΥ	
ΤΗΣ ΕΛΕΝΑΣ ΤΩΝ ΑΝΖΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ	
ΜΑΡΑΣ ΜΠΡΑΝΚΟΒΙΤΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ	
ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΒΕΝΕΔΙΚΤΙΝΟΥΣ/	
ΦΡΑΓΚΙΣΚΑΝΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΕΣ	
ΜΟΝΑΧΟΥΣ	57
<i>Μπόγιαν Μιλκόβιτς</i>	
ΠΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΑΛΒΑΝΩΝ	81
<i>Μιλούτιν Τάντιτς</i>	
Ο ΚΑΤΑ ΑΞΟΝΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ	
ΤΩΝ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΩΝ ΚΑΘΟΛΙΚΩΝ	113

ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

<i>Τζόρτζε Μπούμπαλο</i> Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΝΤΡΑΓΟΥΤΙΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΓΕΒΙΤΣ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΤΟΥ ΑΘΩΝΑ ΤΟΝ ΧΕΙΜΩΝΑ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1906/1907	151
<i>Ντούμπραβκα Πρεράντοβιτς</i> Ο GABRIEL MILLET ΚΑΙ ΟΙ ΕΞΕΡΕΥΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΙΔΑ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ	175
<i>Ντανιγέλα Μ. Μιλόσεβιτς</i> ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ ΣΤΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ ΠΕΤΡΟΥ Ι. ΠΟΠΟΒΙΤΣ	201
<i>Αλεξάνδρα Ιλιγέβσκι</i> Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΝΤΕΡΟΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΤΟΥ ΑΘΩΝΑ	227
<i>Ανδρέι Βουγινόβιτς</i> Ο ΣΒΕΤΟΖΑΡ ΡΑΝΤΟΓΙΤΣΙΤΣ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ ΚΑΙ ΔΩΡΙΤΗΣ ΤΟΥ ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ	267
<i>Ζόραν Ράκιτς</i> Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ ΣΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΡΕΤΕΝ ΠΕΤΚΟΒΙΤΣ	291
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΣΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ	325
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ	353

Михаило Ст. Поповић

СРПСКЕ ПЛЕМКИЊЕ И МОНАШТВО
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ: ПОРЕЂЕЊЕ ЈЕЛЕНЕ
АНЖУЈСКЕ И МАРЕ БРАНКОВИЋ
У ЊИХОВИМ ОДНОСИМА ПРЕМА
БЕНЕДИКТИНЦИМА/ФРАЊЕВЦИМА
И СВЕТОГОРСКИМ МОНАСИМА*

Жакон објављивања монографије о српској принцези Мари Бранковић на немачком језику 2010. године,¹ на македонском језику 2014. године² и на српском језику исте године под насловом *Мара Бранковић. Жена између хришћанској и исламској културној крућа у 15. веку*,³ више пута сам се суочавао са питањем да ли треба да се настави истраживање друге женске личности пратећи исту методологију.

Мој одговор на то питање је био, и јесте, да није сврсисходно понављати познате изворе и историјске чињенице о судбини појединих принцеза у српској средњовековној држави, већ да треба пронаћи оне заједничке категорије које показују шта је значило бити принцеза у средњовековној Србији. Ове категорије треба да обухватају, на пример, животне услове принцеза, њихов

* Овај чланак представља научни резултат пројекта „Helen – a Catholic Noblewoman, Serbian Queen and Interreligious Donor connecting East and West in the 13th/14th Centuries (IDCEW“ (OeAD Project RS 08/2024). Захвалан сам агенцији OeAD – Austria’s Agency for Education and Internationalisation на финансијској подршци пројекта.

¹ M. St. Popović, *Mara Branković: Eine Frau zwischen dem christlichen und dem islamischen Kulturreis im 15. Jahrhundert* (Peleus, Studien zur Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns 45), Mainz-Ruhpolding 2010.

² М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић. Жената међу хришћански-ој и исламски-ој културен крућа во XV век*, Скопје 2014.

³ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић. Жена између хришћанској и исламској културној крућа у 15. веку*, Нови Сад 2014.

друштвени статус, дипломатске договоре пре бракова, писане споразуме, миразе, породични живот, писменост и политички утицај. У најбољем случају би требало сачинити основу за каталог заједничких категорија. Ова-кав каталог нам је потребан како бисмо разумели позадину и начине постојања принцеза на српском и другим средњовековним дворовима.

Полазна тачка је у овом случају за нас био чланак Светлане Томин под насловом „Допринос жена српској култури средњег века“.⁴ Ако погледамо потпоглавља њеног чланска, видећемо да је истакла, између остalog, следеће три категорије:

- 1) Владавина
- 2) Дипломатија
- 3) Ктиторке

Сваку од ове три категорије ћу да узмем у обзор и да их посматрам кроз призму српског племства и монаштва. Из тог разлога сам одабрао две племкиње, прву из 13. века, а другу из 15. века, Јелену Анжујску и Мару Бранковић.

ВЛАДАВИНА

Западњачко порекло Јелене Анжујске је, након пре-гледа свих релевантних писаних извора⁵ и на основу новијих генеалошких студија Небојше Порчића,⁶ Филипа

⁴ Св. Томин, *Дојринос жена српској културе средње веће*, Књижевност. Теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године, Београд 2015, 1–25.

⁵ M. Popović, *Sie befahl, im ganzen Land Töchter armer Eltern zu sammeln ... – Zur Vorbildwirkung der Stiftertätigkeit der serbischen Königin Jelena († 1314)*, Thetis, Mannheimer Beiträge zur Klassischen Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns 15 (2008) 77–81.

⁶ Н. Порчић, *Марија, сесија српске краљице Јелене*, Историјски часопис 70 (2021) 31–68.

Ван Трихта⁷ и Александра Узелца⁸, неоспорно. Јелена се највероватније удала за српског краља Уроша I око 1250. године. Родила је синове Драгутина и Милутина, који су обојица постали српски краљеви. Драгутин је 1275. године узурпирао престо од свог оца краља Уроша I и поклонио мајци Јелени 1276/77. године територије у Зети, Требињу, Плаву и у горњем току реке Ибар, чиме је успостављена њена власт како над источном обалом Јадранског мора тако и над деловима залеђине – у данашњој Србији, Црној Гори и Албанији – до 1306. године, што је истовремено власт која се протеже преко зоне додира Западне (Латинске) и Источне (Православне) Цркве. Јелена је била прва жена која је завладала делом српске средњовековне државе, у којем је, на пример, имала дворове у Требињу и у Брњацима (данас топоним Брњак у близини Газиводског језера).⁹

Српска принцеза Мара Бранковић је рођена између 1417. и 1420. године – можда око 1418. године – као ћерка Ђурђа Бранковића и Јерине (Ирине) Кантакузин. Са очеве стране, она је потекла од српске племићке породице Бранковића, која је посредно била у сродству са династијом Немањића, а са мајчине стране од царских династија Палеолога и Кантакузина. Мара, која је носила име своје баке са очеве стране, имала је укупно петоро браће и сестара. Венчање између султана Мурата II и Маре Бранковић обављено је крајем августа и почетком

⁷ F. Van Tricht, *Latin Emperors and Serbian Queens: Anna and Helena*, Frankokratia 1 (2020) 1–52.

⁸ А. Узелац, *Марија де Кажо, сесијра краљица Јелене*, Између Подунавља и Средоземља. Тематски зборник посвећен проф. др Синиши Мишићу поводом његовог 60. рођендана, Пожаревац–Ниш 2021, 187–206.

⁹ М. Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, Зборник радова Византолошког института 3 (1955) 49–82; М. Копривица, „Држава“ краљице Јелене, Јелена – краљица, монахиња, светитељка, Градац 2015, 13–26; Popović, *Sie befahl, im ganzen Land*, 77; М. Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд 2010, 27–32; Св. Томин, *Српска краљица Јелена: владарка и монахиња*, Нови Сад 2014, 3–10.

септембра 1436. године у Једрену. О животу Маре Бранковић у харему Мурата II у изворима углавном нема ни помена. Брак са Муратом II је био без деце, али је она између 1436. и 1451. године упознала његовог сина Мехмеда II, који ју је до краја живота ценио и поштовао као маћеху. Када је Мехмед II 8. фебруара 1451. године наследио Мурата II, он је своју маћеху пустио из харема и послao је са великим почастима натраг оцу.¹⁰

После бекства из Српске Деспотовине у Турско Царство 1457. године, Мару Бранковић је њен пасторак Мехмед II даровао областима на северу данашње грчке државе. Позната су имена само три места: Јежево, Мравинци и Доксомбус југоисточно од Сера. Мара се задржала у првом од њих, окупивши око себе српско и византијско племство и свештенство. По питању цркве, Мара Бранковић је – као и раније цела њена породица – следила политику Немањића. Тако је почев од 1457. године преузела ктиторство над манастирима Хиландаром и Светим Павлом на Светој Гори. После узбудљивог живота, чији је већи део провела у Турском Царству, а не у својој првобитној отаџбини, српска принцеза Мара Бранковић је умрла у Јежеву на празник Воздвижења Часног крста, по старом календару 14. септембра, 1487. године. Претпоставља се да је њено последње почивалиште било у Јежеву или у манастиру Богородице Косинице (Икосифинисе), југоисточно од Драме у северној Грчкој.¹¹

Наведени поседи су стварали финансијску основу за обе племкиње да се даве дипломатијом и да подржавају цркве и манастире на разне начине.

¹⁰ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 37–143.

¹¹ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 153–154.

ДИПЛОМАТИЈА

Када је говор о Јелени Анжујској и њеним дипломатским активностима, треба да обратимо пре свега пажњу на њен однос према Дубровнику. У писму на старосрпском језику, које издавачи датују у 1267/68. годину, она, као *краљица све српске земље и йоморске* (кралица все српске zemле и поморске), пише да ће да упозори Дубровник у случају да њен супруг краљ Урош I намерава војне подухвате против трговачког града, као и да је писмо предала малом брату Николи и брату Франчиску, као и двојици дубровачких племића. Ово је доказ Јеленине везе са фрањевцима.¹²

Мара Бранковић је играла значајну улогу као посредница свог пасторка Мехмеда II у турско-млетачком рату, који је избио 28. јула 1463. године и који се завршио 1479. године војним слабљењем и територијалним губицима Млетачке Републике. Период ратовања је у току тих шеснаест година прекидан мировним иницијативама обеју страна. У наставку желим да издвојим само једну епизоду из 1474. године, која стоји у вези са Светом Гором.¹³

Мехмед II је 12. јула 1470. године освојио полуострво Негропонт (Еудеју), најважније упориште млетачке флоте

¹² В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ђириличких јовеља и ћисама Србије, Босне и Дубровника. Књића I, 1186–1321 (Историјски институт у Београду, Извори за српску историју књ. 9, Ђирилички извори књ. 1)*, Београд 2011, 238 (бр. 67). Упоредити: К. Митровић, *Краљица Јелена у улози супруге*, Свети краљ Милутин и његово доба: историја, књижевност, уметност. Тематски зборник, Крагујевац 2023, 37–53; М. М. Поповић, *Нови осврт на гаштовање ћисма–заклейве краљице Јелене дубровачком архијескоту, кнезу и оиштини*, Јелена – краљица, монахиња, светитељка, Градац 2015, 53–59; Б. Цветковић, Г. Гаврић, *Краљица Јелена и фрањевци*, Јелена – краљица, монахиња, светитељка, Градац 2015, 113–130, овде 122.

¹³ М. Ст. Поповић, *Mara Бранковић*, 169–182. Видети такође: М. St. Popović, *The Holy Mountain of Athos as Contact Zone between Venice and the Ottoman Empire in the 15th Century*, Българско Царство. Сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Георги Н. Николов, София 2018, 774–783.

у Егејском мору, чиме је остварио свој главни војни циљ. Али, с обзиром на дипломатску иницијативу папе Павла II (1417–1471) против Турског Царства и контакте Млетачке Републике са његовим противником у Малој Азији по имениу Узун Хасан (1424–1478), Мехмед II је показао заинтересованост за мировне преговоре.

Средином септембра 1474. године налазио се, како извештавају писмени извори, у Венецији „један човек која је ћослао Десиоћ [Стефан Бранковић], браћи маћехе султана“. Реч је о Никашину, који је „био веома близак са ђоменућом ђосиодаријом Амирисом [Маром Бранковић] и који је живео у кући српској десиоћа [Стефана Бранковића] и често имао обичај да шутује оној ђосиођи [Марији Бранковић]“. Сенат је разговарао са Никашином и молио га да Мару Бранковић извести о њиховој намери да склопе мир. Млетачка иницијатива наишла је на разумевање турске стране. Пре разговора млетачког сената са Никашином, извесни Георгије Ласкарис је са својим писмом по налогу Маре Бранковић већ био стигао у Венецију. Он је, за време боравка у граду Серу, разговарао са маћехом султана, која је нагласила спремност Мехмеда II да склопи мир под часним условима, што она преноси на основу султанове молбе.¹⁴

Заузврат је Никашин у име Сињорије требало да сазна од Маре какву је пуномоћ она имала у преговорима. Сенат ипак није желео да сачека његов повратак у Венецију, већ је одлучио да му пошаље изасланника, који ће га сусрести на територији Турског Царства – наиме на Светој Гори – како би што пре добио информације о условима Мехмеда II. Никашин је напустио град на лагунама пре 1. октобра 1474. године и приспео у Дубровник 12. октобра. У међувремену је у Венецији одређен један властелин који је требало да са маћехом султана ступи у контакт тајним путем. Избор је пао на Ђеронима Зорзу, чији се задатак састојао у томе да преко Модона отпутује

¹⁴ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 177–178.

на Свету Гору, да се тамо сусретне са Никашином и да по могућности склопи мир са једном од опуномоћених личности Мехмеда II, при чему је требало да обе зараћене стране задрже оне територије, које су до тог тренутка поседовале (на латинском *uti possidetis*).¹⁵

Зорзи је на лицу места требало да утврди да ли Мара има пуномоћ да сама води мировне преговоре. Алтернатива закључењу мира било је примирје у трајању од једне до три године. Док се Ђеронимо Зорзи налазио на путу за Турско царство, Стефан, један други изасланик маћехе султана, приспео је 6. јануара 1475. у Венецију. Он је донео вест да је Никашина, одмах по његовом доласку, српска принцеза упутила на Високу Порту да би измолио пропратно писмо за наставак пута у Стамбол. То писмо турског великог везира, на турском и грчком језику, Стефан је носио са собом, пошто за време свог доласка није срео Зорзу. Млетачка Република је замолила Стефана да потражи Ђеронима Зорзу и да му преда како писмену препоруку тако и млетачко писмо, у коме се од Зорзе траји да се обрати Мари Бранковић молбом да га прати на Порту у Стамбол, или да му бар пружи заштиту и савет.¹⁶

Ђеронимо Зорзи је на време добио неопходну писмену препоруку и затим посетио „маћеху султана“, која га је обавестила о поразу турских трупа у Влашкој. Турска војска, по њеним речима, није никада претрпела већи пораз. Зато је требало да Зорзи настави свој пут у добром расположењу, јер је турски султан сада имао разлог да закључи мир, пошто за то није могао да буде бољи тренутак. На дан 27. марта 1475. године Ђеронимо Зорзи је приспео у Стамбол, где су мировни преговори пропали због територијалних захтева турске стране. Млетачка Република је затим послала свог изасланника на Крф и одлучила да настави рат против Турског Царства. Зорзи је у међувремену добио два писма од Маре Бранковић.

¹⁵ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 178–179.

¹⁶ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 179.

Сенат је у септембру 1475. године саставио одговор у његово име, који је српској принцези био достављен брзом поштом. Млетачки одговор открива садржину писма српске принцезе. Мара је покушала да утиче на млетачког посланика да се врати на Високу Порту и да је наговори на обнављање преговора. Млетачка страна захвљује српској принцези за њено ангажовање предузето са најбољим намерама. Истовремено Сенат, позивајући се на изасланика, указује на строге услове султана и изражава наду да ће Мара својом разборитошћу, добротом и милошћу код турског султана наћи други начин за постизање споразума. Међутим, са годином 1475. ненадано се завршила посредничка делатност српске принцезе Маре Бранковић у дипломатији Турског Царства. Пошто у изворима после тога нема помена о њеној јавној делатности, може се претпоставити да се она, по свему судећи, повукла у приватан живот.¹⁷

КТИТОРКЕ

Пре него што се осврнемо на питање на који начин је Јелена Анжујска подржавала Западну (Латинску) Цркву у свом делу српске средњовековне државе, треба да укажемо на следеће размишљање. Блаженопочивши Митрополит црногорско-приморски Амфилохије (1938–2020), у чланку под насловом „Бенедиктинска и Светосавска традиција у Приморју“, истакао је да су грчко монаштво и бенедиктинска традиција били присутни у исто време на тлу које је касније постало саставни део Приморске земље српске средњовековне државе. И с правом је нагласио да је бенедиктинска традиција била и јесте традиција једне хришћанске цркве пре Великог раскола 1054. године. Штавише, бенедиктинци су користили српски језик у својој литургији, као и глаголицу и ћирилицу,

¹⁷ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 180–182.

да би придобили Србе у региону.¹⁸ Блаженопочивши Митрополит Амфилохије је закључио:

„Занимљиво је и значајно истаћи да се Свети Сава и његова светосавска духовна обнова јавља на Приморју баш у вријеме кризе бенедиктинског монаштва и то не само у Далмацији него и шире на европским просторима. И док су на латинском Западу носиоц обнове и реформе у то вријеме били такозвани просјачки редови, на првом мјесту фрањевци, на просторима тадашње Рашке и Зете носилац те обнове и духовног препорода, овог пута на темељима светогорског монашког предања, био је управо Свети Сава, први српски архиепископ.“¹⁹

Пре него што обратимо пажњу на фрањевце, желео бих да нагласим да можемо да уочимо неколико центара бенедиктинаца у Јеленином делу српске средњовековне државе.²⁰ Већ у другој половини 9. века усталио се бенедиктински ред у Боки Которској и у Тиватском заливу. Тада су бенедиктинци основали манастир Светог Архангела Михаила на Превлаци (Михољска превлака), где су боравили до средине 11. века. Ово свето место има континуитет, пошто је Свети Сава управо ту успоставио седиште Зетске епископије године 1220. (Сл. 1, Сл. 2).²¹

¹⁸ Употреба старословенског језика у литургији оспоравана је у: I. Ostojić, *Benediktinci i Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II, Split 1964, 488, 490.

¹⁹ Амфилохије Радовић, *Бенедиктинска и Светођосавска традиција у Приморју*, Црква Светог Луке кроз вјекове. Научни скуп поводом 800-годишњица цркве Светог Луке у Котору. Зборник радова, Котор 1997, 271–278, овде 274. Упоредити: К. Митровић, *Краљица Јелена и бенедиктинске традиције у Приморју*, Јелена – краљица, монахиња, светитељка, Градац 2015, 65–81.

²⁰ I. Ostojić, *Benediktinci i Hrvatskoj*, 487–529.

²¹ В. М. Здравковић, *Црква Светог арханђела Михаила на Превлаци код Тивића. Архитектонска структура*, Саопштења 52 (2020) 25–46; Ђ. Јанковић, *Српско Поморје од 7. до 10. столећа*, Београд 2007; Ђ. Јанковић, *Саборни храм Светог арханђела Михаила манастира Иловице*, Древнохришћанско и светосавско наслеђе у Црној Гори, Цетиње–Београд 2010, 142–169; М. Јанковић, *Етнографије и митрологије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 17–33; В. Кораћ, *Осниваци манастира Св. Арханђела Михаила на Превлаци*, Старијар 51 (2001) 135–170.

Сл. 1. Михољска превлака у Тиватском заливу Боке которске
(Михаило Ст. Поповић)

Сл. 2. Остаци манастира Светог Архангела Михаила
на Превлаци (Михаило Ст. Поповић)

Други центар бенедиктинаца је био Ратачки рт, где су почетком 11. века такође подигли цркву у част Светог Архангела Михаила. Манастирски комплекс се развио током векова, а његова црква је преименована у част

Свете Ђеве Марије.²² Имамо индиректан доказ да је Јелена Анжујска подржавала овај манастир, јер је њен син, краљ Милутин, 15. марта 1306. године издао повељу да би потврдио манастирске поседе које је раније била поклонила његова мајка (Сл. 3, Сл. 4).²³

Сл. 3. Манастирски комплекс на Ратачком рту
(Михаило Ст. Поповић)

Јужно од Ратачког рта налази се бенедиктински манастир Светих Сергија и Вакха на реци Бојани у данашњој Албанији. Према латинском натпису из 1290. године,

²² Ђ. Бошковић, В. Кораћ, *Рајац*, Стариар 7–8 (1956/57) 39–75; Т. Marasović, *Dalmatia Praeromanica. Ranosrednjovekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, Knjiga 1–4, Split–Zagreb 2013, 447–449; S. Marković, *Benediktinska opatija Sv. Marije Ratačke kod Bara*. *Acta diplomatica et iuridica, Croatica Christiana periodica* 28/53 (2004) 181–251; M. Zagaričanin, *Gli scavi nel monastero Ratac*, The Heritage of the Serenissima: the Presentation of the Architectural and Archaeological Remains of the Venetian Republic: Proceedings of the International Conference Izola – Venezia 4.–9. 11. 2005, Venezia 2005, 195–200; М. Загарчанин, *Манастир Рајац и краљица Јелена*, Јелена – краљица, монахиња, светитељка, Градац 2015, 85–115.

²³ С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Милутина о падији Св. Марије Рајачке*, Стари српски архив I (2002) 13–29; В. Мошин, С. Тирковић, Д. Синдик, *Зборник*, 393–399 (бр. 106).

Сл. 4. Манастирски комплекс на Ратачком рту
(Михаило Ст. Поповић)

Јелена и њени синови обновили су ову цркву, коју је по-
ново реновирао њен син краљ Милутин 1318. године.²⁴

У тренутку када је бенедиктински ред почeo да губи
на значају у средњовековној Европи, а самим тим и на
Балканском полуострву, постепено су га заменили фра-
њевци у области под влашћу Јелене Анжујске. Јелена је
постала добротворка фрањевачког реда и подигла је не-
колико манастира,²⁵ међу којима фрањевачки манастир
са црквом Светог Николе у Старом Бару 1288. године

²⁴ J. Erdeljan, *Two Inscriptions from the Church of Sts Sergius and Bacchus near Shkodër and the Question of Text and Image as Markers of Identity in Medieval Serbia*, Texts, Inscriptions, Images. Art Readings 2016, Sofia 2017, 97–111; B. Kopač, *Св. Сергије (Срђ) и Вакх на Бојани*, Старијар 12 (1961) 35–43; B. Kopač, *Католичка уметност на ћрногорској православљу*, Зограф 19 (1988) 19–24; S. Ožujski Živkov, *Elementi za arhitektonsku rekonstrukciju crkve sv. Sergija i Bakha (Kisha e Shirgjit) na rijeci Bojani (Buni) kraj Skadra u Albaniji*, Starohrvatska prosvjeta III/47 (2020) 589–629.

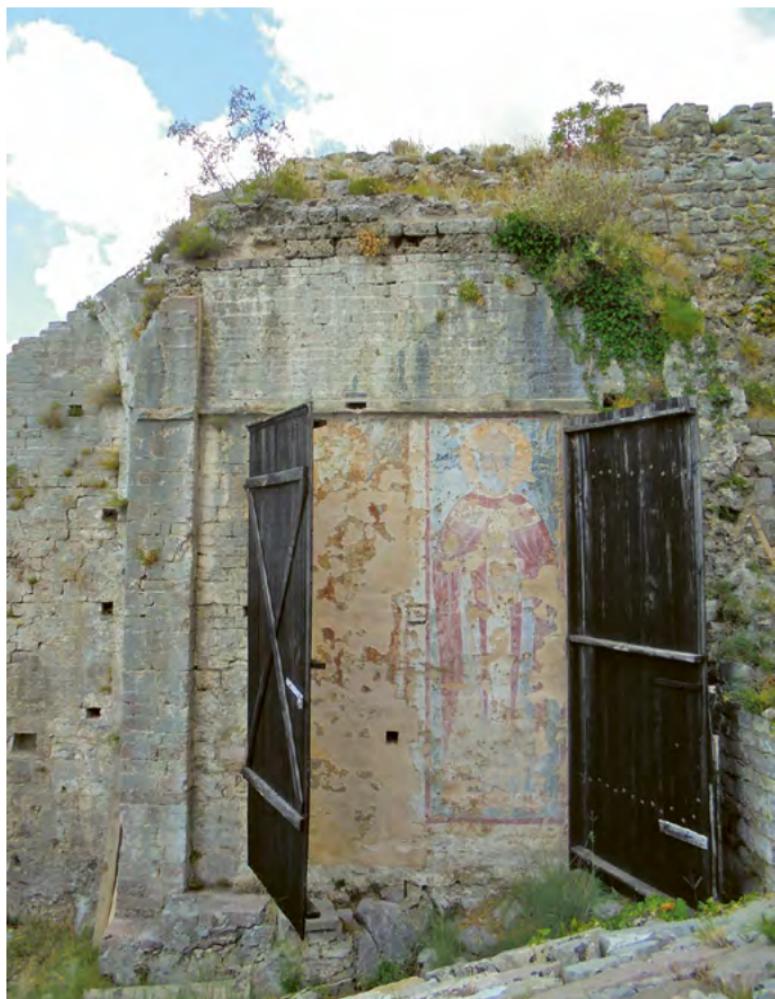
²⁵ B. Cvetković, *Franciscans and Medieval Serbia: The Evidence of Art*, IKON 3 (2010) 247–259; Б. Цветковић, Г. Гаврић, *Краљица Јелена и фрањевци*, 113–130; Г. Суботић, *Краљица Јелена Анжујска – краљицa цркvenih стоменика у Приморју*, Историјски гласник 1–2 (1958) 131–148.

(Сл. 5, Сл. 6).²⁶ Фрањевци су дошли у град Котор 1270-их година. Јелена је основала манастир са црквом Светог Фрање Асишког ван града на Гурдићу 1288. године. Овај манастирски комплекс је постојао до 1657. године,

Сл. 5. Црква Светог Николе у Старом Бару
(Михаило Ст. Поповић)

²⁶ Б. Цветковић, Г. Гаврић, *Краљица Јелена и фрањевци*, 114–116.

Сл. 6. Црква Светог Николе у Старом Бару
(Михаило Ст. Поповић)

када је порушен у млетачко-османским ратовима (Сл. 7, Сл. 8).²⁷ Штавише, Јелена је подигла фрањевачки манастир у Улицињу са црквом Свете Дјеве Марије, касније преименованом и посвећеном Светом Марку, али немамо податке о томе где се овај манастир налазио. Претпоставља се да је био ван града. Исто важи и за фрањевачки

²⁷ Б. Цветковић, Г. Гаврић, *Краљица Јелена и фрањевци*, 119–122.

Сл. 7. Манастирски комплекс на Гурдићу
(Михаило Ст. Поповић)

Сл. 8. Манастирски комплекс на Гурдићу
(Михаило Ст. Поповић)

манастир са црквом Свете Ђеве Марије у Скадру, у да-
нашњој Албанији. Саградила га је Јелена 1288. године,
али његови остаци нису сачувани.²⁸

²⁸ Б. Цветковић, Г. Гаврић, *Краљица Јелена и фрањевци*, 122.

Ктиторска делатност Маре Бранковић се није ограничавала искључиво на манастире Хиландар, Свети Павле и Ватопед,²⁹ већ је обухватала и друге манастире у Турском Царству, о чему постоје непотпуне информације. Српска принцеза је имала контакте са светогорским манастиром Ивироном, што може да се закључи из једног хуџета од 9. априла 1541. године у коме монаси Свете Горе утврђују границе земљишта код Јерисоса, које је Мара оставила поменутом манастиру.³⁰

У светогорском манастиру Ксиропотаму налази се необјављени документ из октобра 1466. године, у коме се спомиње српска принцеза – „Десина-Хайун“. Можда је и њена сестра Катарина-Кантакузина имала контакт са поменутим манастиром. То може да се наслuti из две турске повеље из 1491. и 1492. године, које су издате следећим поводом.

После смрти Маре и Катарине-Кантакузине, на територији Турског Царства није било никог ко би могао да преузме њихово наслеђе, осим њихове сестричине и некадашње краљице Босне по имени Мара Бранковић Палеолог. Та сестричина је поднела захтев турским властима да то уваже. После тога је турски султан Бајазит II издао ферман који је њу прогласио за закониту наследницу обеју тетака. Тада је документ, истина, није пронађен, али је његова садржина у изводима сачувана у две турске повеље из 1491. године³¹ Јаничар по имени Ахмед предао је ферман кадији Верије по имени Хазир бин Махмуд, при чему је султанова наредба у енглеском преводу гласила овако:

„.... the bearer of the imperial order, Kralicsa [сестричина Мара], is the legal heiress of the late ladies Despina [Мара Бранковић] and Katakuzina. Whatever of their estates,

²⁹ М. Ст. Поповић, *Хришћанска суптаница Мара Бранковић и манастири Свете Горе*, Девета казивања о Светој Гори, Београд 2016, 141–169.

³⁰ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 225.

³¹ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 225–226.

garments, money, and various things exists, that appears and is proved <to belong to them> according to the şeri', you are to order and allow my servant Çavuş Ahmed to receive it. Whatever of the legal property of the late <ladies> is found in monasteries and churches and is proved, you are to order and allow <him> [чаушу Ахмеду] to receive it according to the şeri'. ...“³²

На основу тог фермана Бајазита II, Марина сестричина је пред судом у Верији и Солуну оптужила монаха Атанасија, који је живео у светогорском манастиру Ксиропотаму, тврдећи да је поменути манастир у поседу 30.000 златника, које је тамо донео извесни Анастасије. Тај Анастасије, повереник Катарине-Кантакузине, је поменути износ украо, донео га у манастир, и тамо умро. Монах Атанасије је оспорио ту оптужбу. Истина, поменути Анастасије је дошао у манастир Ксиропотам, али је умро у сиромаштву. Пошто тужитељица није могла да изнесе никакве доказе за своју тврђњу, кадија Верије је одбацио тужбу и у вези са тим издао хуџет између 14. и 23. децембра 1491. године. Разуме се, Марина сестричина је, упркос горе поменутој судској одлуци, предузела даље правне кораке против монаха Атанасија. У прилог томе говори чињеница да је Атанасије са хуџетом кадије из Верије поднео захтев код султана Бајазита у Пловдиву да га заштити од даљег судског поступка.³³

Бајазит II је, на основу поменутог хуџета, између 9. и 18. маја 1492. године издао ферман којим је кадији у Солуну наредио да потврди хуџет и да убудуће не прихвата нове жалбе. Због недостатка извора не може се даље реконструисати ток тог судског спора. Па ипак, обе повеље показују – независно од питања да ли је Катарина-Кантакузина била покрадена или не – могућност

³² V. Demetriadès, E. A. Zachariadou, *Serbian Ladies and Athonite Monks*, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 84 (1994) 35–55, овде 44, 48.

³³ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 227.

да је сестра Маре Бранковић, помоћу поверљивог Анастасија, на неки начин могла да буде у контакту са манастиром Ксиропотамом.³⁴

У једном другом поступку је сестричина Мара, некадашња краљица Босне, имала више успеха. Наиме, када је монах Гаврило из светогорског манастира Велике Лавре сазнао за ферман турског султана, који је чауш Ахмед донео у Верију, донео је две иконе пред тамошњег кадију Хазир бин Махмуда и известио га да:

„...Lady Despina, daughter of the Despot [Мара Бранковић], brought these two idols and left them at our monastery as a trust as long as they <the monks> pray for her life. ...“³⁵

Установљено је да поменуте иконе нису биле поклон српске принцезе, већ да су их монаси само чуvalи. Из тог разлога:

„... They [иконе] were transferred to the legal heiress Lady Kralicsa, daughter of the Despot Lazari [сина Ђурђа Бранковића], and she took and accepted them. ...“³⁶

На молбу монаха Гаврила, кадија из Верије између 4. и 13. децембра 1491. године саставио је хуџет у којем је изложио поменуто стање ствари и потврдио предају икона. Та повеља сведочи о контактима српске принцезе Маре са монашком заједницом манастира Велике Лавре и вредна је пажње ако се има у виду њена улога у оквиру Турског Царства. У очима монаха Гаврила – као и њених савременика уопште – она је била „*јосиоћа царица, кћер Десиоћа*“.³⁷

Мара је, дакле, у монашким круговима, по узору на свог оца Ђурђа Бранковића, сматрана ктитором и сход-

³⁴ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 228.

³⁵ V. Demetriadès, E. A. Zachariadou, *Serbian Ladies and Athonite Monks*, 45.

³⁶ V. Demetriadès, E. A. Zachariadou, *Serbian Ladies and Athonite Monks*, 45.

³⁷ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 228.

но томе рангирана. Назив „*īosīođa царица*“ одражава њену тада актуелну позицију у Турском Царству. Тиме настаје двоструко вредновање њене личности. Као прво, она је са политичко-друштвеног становишта била члан породице владајућег турског султана, захваљујући чему је била у стању да делује у интересу светогорских манастира. Као друго, са хришћанско-монашког становишта указивани су јој, као ћерки угледног ктитора, поштовање и почести и после њене смрти. Док је у случају Маре Бранковић за идентификацију било довољно упућивање на порекло без навођења њеног имена или имена њеног оца, што је доказ трајног угледа обеју тих личности, у случају њене сестричине морала ја да се начини јасна спецификација са формулацијом „*īosīođa царица, ћерка десйоћа Лазара*“³⁸

Ова запажања заснована на расутим турским повељама показују живи однос српске принцезе према монашкој заједници Свете Горе. Поврх тога, она је била у вези и са другим манастирима у југоисточној Европи. На првом месту треба да се помене манастир Богородице Икосифинисе у Косиници, који се налази 37 км североисточно од Јежева, у близини Свете Горе.

Највероватније је Свети Герман у 9. или 10. веку код пећине на северној падини планине Пангеон подигао цркву посвећену Пресветој Богородици, а касније и истоимени манастир. Године 1395. спор између поменутог манастира и светогорског манастира Ватопеда око воденице, одлучен је у корист овог другог. Манастир је доживео просперитет захваљујући Васељенском патријарху Дионисију I, који је тамо боравио од 1471. године, после свог првог повлачења са дужности патријарха, као и после другог повлачења 1490. године. Године 1507. је свих 172 монаха манастира, који су становнике учвршћивали у хришћанској вери, побила турска војска, али су већ 1522. године монаси манастира Ватопеда населили

³⁸ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 228–229.

напуштене зграде. У току Првог (1917) и Другог светског рата (1943) манастир је претрпео тешка оштећења од стране бугарске војске.³⁹

Извори не садрже никакве податке који би указивали да је Мара Бранковић била ктиторка Богородичиног манастира у Косиници или да је била у контакту са тамошњом монашком заједницом. Па ипак, ово друго је вероватно и утолико што је тамо између 1471. и 1488. године и од 1490. године боравио Дионисије I, коме је она помогла да дође на патријаршијски престо. Са великим војводом Михаилом Ангеловићем, који је као монах носио име Макарије, налазила се вероватно у манастиру од 1474. до 1486. године друга личност, која је била блиска Мари.⁴⁰

У вези са Маром Бранковић ваља поменути да је Богородичин манастир у Косиници добио посебан статус захваљујући претпоставци да би тамо могли да се налазе посмртни остаци српске принцезе. Та претпоставка за снива се на српским аналима, који извештавају следеће:

... въ лѣто 6996 прѣстави се Мара царица дышти Гюрга деспота на Кръстовъ дънь, септембрина въ петькъ оу Йежевоу...⁴¹

Даље се помиње да је она затим сахрањена у Косиници (въ Косаници монастирѣ).⁴² Насупрот томе, Франц Бабингер и Александар Дероко су, на основу усменог предања локалног становништва, претпоставили да се гроб Маре Бранковић налази у Јежеву. На крају, Борислав

³⁹ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 229.

⁴⁰ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 230.

⁴¹ Ј. Стојановић, *Српски родослови и лейтойиси*, Гласник Српског Ученог Друштва 53 (1883) 1–160, овде 103: „... Године 1487. умрла је царица Мара, ћерка деспота Ђурђа, на празник Воздвижења Часног крста, септембра, у петак у Јежеву ...“ (превод аутора).

⁴² Ј. Стојановић, *Стари српски родослови и лейтойиси (Српска Краљевска Академија, Зборник за историју, језик и књижевносит ѕрпској народу, Прво одељење, Слономеници на српском језику 16)*, Сремски Карловци 1927, 43 (бр. 35).

Andrejević се изјаснио за могућу локацију њених посмртних остатака у области средњовековног утврђења, које се налази 3,5 км источно од града Куршумлије у Србији и које домаће становништво назива „Марина кула“.⁴³

Док су нам, дакле, Марин дан смрти – празник Воздвижења Часног крста, 14. септембар (по старом календару) 1487. године, и место смрти – Јежево пренети у изворима, њен гроб, по мом мишљењу, на основу извора, највероватније треба тражити у Богородичином манастиру у Косиници. Нажалост, лична обавештавања о месту њених посмртних остатака, предузета у августу и септембру 2002. године, нису довела ни до каквог резултата, тако да по том питању нови налази могу да се добију једино уз помоћ археолошких истраживања.

На крају треба да се укаже на Марин значај као фактора у црквеној политици 15. века. Њена улога у склопу Турског Царства постала је очигледна у јесен 1466. године. Тада је дошло до спора између Марка Ксилокарафа (? – после 1467), који се попео на патријаршијски трон у Стамболу почетком 1466. године и његовог претходника Симеона (? – 1486). Симеон I је ту почаст вршио кратко време у јесен 1465. године и сада је покушао да свог наследника смени плаћањем и поклонима на Високој Порти. Са износом од 2.000 или 3.000 златника пошло му је за руком да турске власти придобије на своју страну, доведе до смењивања Марка Ксилокарафа и, преко Синода, до свога избора. Када је Мара Бранковић сазнала за сукоб око патријаршијског трона, одлучила је да се заузме за сопственог кандидата у личности митрополита пловдивског по имениу Дионисије, како би спречила скандал.⁴⁴

Извор *Historia Patriarchica* извештава на следећи начин:

⁴³ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 230–231.

⁴⁴ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 234–235.

... ὁ ὁποῖος εἶχε μεγάλην καὶ πολλὴν φιλίαν πνευματικὴν μετὰ τῆς κυρίας Μάρος, τῆς μητρυιᾶς τοῦ αὐτοῦ σουλτάνου· καὶ ἐτίμα καὶ ἀγάπα αὐτόν, τὸν κύριν Διονύσιον, ὃς πνευματικὸν πατέραν αὐτῆς ...⁴⁵

Дакле, она је путовала за Стамбол и о томе поднела образложение султану Мехмеду II, о чему поново извештава *Historia Patriarchica*:

... καὶ ἔβαλε μέσα εἰς ἓνα ταψίν ἀργυρὸν φλωρίᾳ χιλιάδας δύο, καὶ τὰ ἐπῆρε, καὶ ὑπῆγε καὶ ἐπροσκύνησε τὸν αὐτὸν σουλτάνον, βαστόντα καὶ αὐτὰ. καὶ ὡς τὴν ἵδεν ὁ σουλτάνος, τὴν ἐρώτησεν ὅτι τί εἶναι ταῦτα τὰ φλωρίᾳ μὲ τὸ ἀργυρὸν ταψίν, ὡς μητέρα; αὐτὴ δὲ ἀπεκρίθη καὶ εἶπεν ὅτι ἔχω ἔναν καλόγυρον ἐδικόν μου, καὶ παρακαλῶ τὴν βασιλείαν σου νὰ τὸν ἐκάμω πατριάρχην. ἐπῆρε γὰρ ὁ σουλτάνος τὰ φλωρίᾳ, καὶ ηὐχαρίστησε πολλὰ τῆς μητρυιᾶς του, ὃποῦ τοῦ ἔκαμε ταύτην τὴν αὔξησιν. τότε τῆς λέγει ‘κάμε, μητέρα μου, ἐκείνων ὅποῦ θέλεις.’ καὶ ἀποστείλας ὁρισμὸν ὁ σουλτάνος, εὕγαλαν τὸν κύριν Συμεὼν ἐκ τοῦ θρόνου καὶ ἐκ τῆς πατριαρχικῆς τιμῆς καὶ ἀξίας ...⁴⁶

Митрополит пловдивски попео се на патријаршијски трон као Дионисије I највероватније већ у јесен 1466. године. Због једне интриге, према којој је наводно као

⁴⁵ I. Bekker, *Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos. Epিrotica (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae)*, Bonnae 1849, 78–204, овде 105: „... Овога [Дионисија] је везивало велико и значајно духовно пријатељство са госпођом Маром, маћехом истог султана [Мехмеда II]. И она [Мара Бранковић] је ценила и волела господина Дионисија као свог духовног оца...“ (превод аутора).

⁴⁶ Bekker, *Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos*, 106–107: „... она је ставила 2.000 златника у једну сребрну посуду, узела је и упутила се [на Високу Порту] и поклонила се истом султану [Мехмеду II], при чему их је [златнике] држала у рукама. Када је султан видео, запитао је: „Зашто су ти златници у сребрној посуди, мати моја?“ Она је одговорила речима: „Ја имам свог монаха и молим те да га поставиш за патријарха.“ Султан је узео златнике и веома захвалио својој маћехи што му је даровала тај приход. Затим јој је рекао: „Мати моја, учини како ти је по вољи“. Султан је издао наредбу и Симеон је свргнут са патријаршијског престола и лишен почасти патријарха и патријаршијског ранга ...“ (превод аутора).

турски заробљеник био обрезан, он се 1471. године добровољно одрекао трона. Мада је био у стању да оповргне тај приговор, повукао се у споменути Богородичин манастир у Косиници код Јежева. На његово место је од краја 1471. до почетка 1475. године дошао претходни патријарх Симеон I, тако што је поново Високој Порти платио 2.000 или 3.000 дуката. После његовог ступања у службу, Патријаршија у Стамболу је, према белешци из каталога 16. века, дуговала „*ἰοσῆοὶ ἡγανῆοι*“ – на грчком „τὴν κυρίαν ἀμήρισσαν“ – Мари укупно 4.000 златника.⁴⁷

После Симеона I уследили су, за време Мариног живота, патријарх српског порекла по имениу Рафаило I (? – 1476), који је у тој служби био од почетка 1475. до почетка 1476. године, после њега Максимос III Христонимос (? – 1482) од почетка 1476. до 3. априла 1482, па поново Симеон I од априла 1482. до јесени 1486. године, и на крају Нифон II (? – 1508) од краја 1486. до почетка 1488. Николаје Јорга је претпоставио да се иза постављања Рафаила I крије Марина иницијатива. Константин Јиречек је ту Јоргину претпоставку претворио у чињеницу, при чему је имену Рафаила I додао име Нифона II. Чињеница је да у изворима не може да се нађе доказ за Марино мешање у прилог поменутим патријарсима.⁴⁸

Према томе, Марина иницијатива у погледу Васељенске патријаршије може да се сагледа са два аспекта. Први садржи постављање Дионисија I у јесен 1466. године за патријарха, док други указује на Марину финансијску подршку патријаршији. Улога српске принцезе заснована је, према цитираним грчким изворима, у оба случаја на личности турског султана. У првом, Мари је пошло за руком да, као маћеха Мехмеда II, уз помоћ породичних веза и поклона у новцу, постави свог

⁴⁷ V. Laurent, *Les premiers Patriarches de Constantinople sous domination turque (1454–1476)*, Revue des Études Byzantines 26 (1968) 229–263, овде 234: ... χρεωστεῖ δὲ ή Ἐκκλησίᾳ τὴν κυρίαν ἀμήρισσαν φλωρία , γ καὶ διαφορὰν , α ...

⁴⁸ М. Ст. Поповић, *Мара Бранковић*, 237.

кандидата на патријаршијски престо. У другом случају је она као члан султанове породице зајмодавац патријаршије, чије је дугове Симеон I безуспешно покушавао да поништи. Самосталност Мариног делања постојала је, dakле, само утолико што је била у сагласности са пристанком Мехмеда II. И поред тога њој је ипак пошло за руком да изврши утицај на црквену политику у Стамболу, јер је умела вешто, дипломатским путем, да оствари своје идеје.

Који су мотиви за то могли да буду пресудни? По мом мишљењу, пре свега треба да се узме у обзир тумачење које даје извор *Historia Patriarchica*. Мара је, по њему, сматрала да ће њен духовни отац Дионисије I да оконча скандале око заузимања патријаршијског трона у Стамболу, што се као мотив чини прихватљивим. Затим, стабилна ситуација у Стамболу је била фактор сигурности и подршке у погледу на ктиторске делатности српске принцеве, у чему, по мом мишљењу, треба да се тражи други мотив. Занимљиво је у вези са тим да се Мара само један једини пут ангажовала по питању заузимања патријаршијског трона у Стамболу. Можда су у каснијем периоду трошкови у вези са тим били исувише високи и са тим повезане интриге исувише велике.

Настојао сам да направим поређења између две племиње у југоисточној Европи са обзором на њихове дипломатске и ктиторске активности. Иако су подржавале две различите верске заједнице, наиме бенедиктинце/фрањевце и монахе Свете Горе, у могућности смо да уочимо изузетне сличности у њиховом приступу и утицају. Плодотворном за даља истраживања чини ми се заједничка хришћанска бенедиктинска традиција, која повезује Апенинско полуострво и приморске земље српске средњовековне државе и која је можда имала удео у Свейосављу, које је, опет, своју духовну основу црпело из богатих предања Свете Земље и Свете Горе.

Штампано с благословом игумана
Свете царске српске лавре Хиландара
архимандрита Методија

Издавачи
Друштво пријатеља Свете Горе Атонске
Булевар војводе Мишића 71, 11040 Београд
Владета Јанковић, председник

Задужбина Светог манастира Хиландара
Булевар војводе Мишића 71, 11040 Београд
Тел.: (011) 715-9130
zaduzbina@hilandar.org; www.hilandar.org
Миливој Ранђић, за издавача

Уредници
др Огњен Крешић
др Бојана Павловић

Рецензенти
проф. др Владета Јанковић
доц. др Дејан Џелебџић

Превод резимеа на енглески
Чарлс Робертсон

Превод резимеа на ћрчки
Марина Вељковић Ђуровић
Зоран Јовановић

Технички уредник
Александар Илчић

Штампа
Графостил 92, Крагујевац